

National Library
And Archives Of
The I. R. Of Iran

International journal of Iranian- Islamic Studies

E-ISSN: 2717-2961

Document Type: Research Paper

Vol. 12, No. 26, Sprig 2021 pp.14-17

Received: 3/12/2020 Accepted: 14/3/2021

A study on the medical endowments of women in Tehran in the first Pahlavi period

Elham Malekzadeh *

*Corresponding Author: Faculty member of the Institute of Humanities and Cultural Studies

elhammalekzadeh@ihcs.ac.ir

Marzieh Afrafar

Master's degree of History in the Institute of Humanities and Cultural Studies

Abstract

Waqf is a long-standing traditional endowment in Iran that dates back to pre-Islamic times. In the Islamic period, this issue also expanded due to the emphasis of Islamic rules. Waqf in all periods has caused the flourishing of the cultural cycle and with the help of endowments, hundreds of mosques, schools, libraries, etc. have been established. In the meantime, women in many cases followed in the footsteps of men. It seems that in the post-constitutional period and the first Pahlavi government, due to the developments and Iran's relationship with the Western world, there have been changes in the type of endowment. These changes are more tangible in Tehran due to being the capital at this time. One of the transformational areas of endowment is medical affairs, which has received more attention in this period, and women's endowments in this field are also significant. The present article intends

to study and analyze the importance and role of women in creating medical endowments in Tehran during the Reza Shah period by relying on archival documents and endowment letters. The research method is based on descriptive method and analysis of data as well as existing documents. Based on this research, it was found that in the first Pahlavi period, under the influence of developments caused by the constitutional movement and Iran's relationship with the Western world, we also witnessed changes in endowments that impacted later periods. One of the developments of waqf is paying more attention to medical endowments, which for various reasons, including the prevalence of infectious diseases, lack of facilities and medical centers, etc., encouraged people to create and develop, in any form or style such medical centers. During this period, women in many social areas, directly or indirectly, were present alongside men on the scene, and many actions have been taken by them regarding endowments, and in particular medical endowments. Due to the fact that the intellectual atmosphere of the society was slowly moving towards changes at this time, women also kept pace with this intellectual atmosphere and changes, and in this period, among the medical endowments recorded, these perpetrators could be tracked. Endowment letters left by women activists of this era reveal the level of women's participation in Waqf and this shows their economic independence and of course their interest in public welfare and medical affairs in the mentioned period which is a step towards the then intellectual process of the society. Although the Book of Waqf and Medical Affairs lists women activists in medical Waqf in Tehran, it is important to note that many women endowers have not yet been identified; therefore, in this period, it will be very significant for women to keep pace with these developments, which are evidence of such endowments based on the existing endowment letters.

Keywords: Women, Medical Endowments, Tehran, Reza Shah, Najm-Al-Saltanah

References

- Aqighi Bakhshayeshi, A. and Aqighi Bakhshayeshi, H. (2003). *Women has written a name in the history, culture and civilization of Islam (Classes of Naswan)*. Qum: Navid-e Islam publication. [In Persian]
- Ahmadi, N. (2008). *Endowment and development of medical affairs relying on Tehran's endowed documents*, Qum: koomeh. [In Persian]
- Attarzadeh, M. (2008). *Endowment; Generalization of entitlement in order to promote social justice* in International Conference Proceedings of Waqf and Islamic civilization, V.4, Tehran: Oqaf va omor-e Kheyrieh institution, Osveh publications. [In Persian]
- Delavar, B. (1994). The legal culture of endowment, *Waqf e Miras-e Javidan*, [Journal of The Endowment of Immortal Heritage], second year, 2, 54-75. [In Persian]
- Ettehadieh, M. and Saadvandian, S. (1989). *Statistics of Tehran's Dar al-Khalafah*, Tehran: Tarikh-e Iran press. [In Persian]
- Ettehadieh, M. (2009). *Women who have wearing hooded under the monument (The Life of Malik Taj Ms. Najm al-Saltanah)*, Tehran: Tarikh-e Iran press. [In Persian]
- Jaberi Ansari, M. (1999). *History of Isfahan*, Suspension and Correction: Jamshid Mazaheri, First edition, Masha'al publications. [In Persian]
- Mafton Denbali, Abd al-Razaq (1972). *Masar Soltanieh*, with introduction description of Gholam Hossein Sadry Afshari, Tehran: Ibn Sina press. [in Persian]
- Malek Zadeh, E. (2006). *A Look at Charity during the Qajar Era*, Tehran: Islamic Azad University, Shahr e ray Branch. [in Persian]
- Mostafaviyeh Rajai, M. (1972). *Endowment in Iran*, S.L:S.N
- Najmabadi, m. (1996). *History of Medicine in Post-Islamic Iran (From the Rise of Islam to the Mongol Era)*, Tehran: Third edition, University of Tehran Press. [in Persian]
- Omidyani, H. (1993). Gahnbar in Ancient Persia, 3, *Waqf e Miras-e Javidan*, 3, 46-51. [In Persian]
- Omidyani, H. (2008). The Role of Waqf Culture in The Flourishing of Science and Knowledge in Islamic Civilization, Paper presented in *International conference of Waqf and Islamic civilization*, V.3, Tehran: Oqaf va omor-e Kheyrieh institution: Osveh publications. [In Persian]
- Rajabi, M. (1995). *Iranian and Persian women celebrities from start to constitutional*, Tehran: Soroush publications. [In Persian]

- Rezaei, O. (1999). Najmieh Hospital, *Waqf e Miras-e Javidan*, 28, 37-52. [In Persian]
- Rezaei, O. (2007). *List of Documents of Iranian Endowments*. Tehran: koomesh press. [In Persian]
- Riahi, M. (1996). *Women's Celebrities of Isfahan from the last age until now*, Isfahan: Ravabet Omomi-e Edare kol-e Farhang va ershad Isfahan.[In Persian]
- Rostaei, M. (2003). *History of Medicine and Medicine in Iran (from Qajar era to the end of Reza Shah's era)*, 2.V. Tehran: National library and Archives of Iran. [In Persian]
- Sadeghi Golder, A. (2006). *Introduction to endowment culture*, Tehran: Sa'en Publications.[In Persian]
- Sedeghi, M. (2008). *Investigating the history of endowments and introducing important endowments of Shahroud city*. Tehran: Pazineh publications.[In Persian]
- Shateri, M. and JafarZadeh, T. (2008). The Role of women's Endowment in social and cultural Development (Case study: Birjand, Sarbysheh and Dermian cities.), presented in *International conference of Waqf and Islamic civilization, (Isfahan 2008)*. V.3. Tehran: Oqaf va omor-e Kheyrieh institution: Osveh publications.[In Persian]
- Shahabi, A. (1964). *History of Endowment in Islam*, in ketab-e IranshahrNashriyeh commission melli-e Unesco der Iran, Tehran: University of Tehran.[In Persian]
- Shah Hosseini, P. (2011). *The Study of Geographical Consecration of Tehran from an Islamic city to a Modern city*, Mashhad: Papli publications.[In Persian]
- Spuller, B. (1990). *History of Iran in the Early Islamic Centuries*, second volume, translated by Maryam Ahmadi, Tehran: Elmi va Farhangi publications.[In Persian]
- Waqf Document,Sazman-e Asnad-e Oqaf va Omor-e Kheyriyeh , File number:821.[In Persian]
- Werner, C. (1999). *Endowed Women, Endowed Women in Tehran Qajar Era*, Translated by Nassim Majid Ghahrudi, *Waqf e Miras-e Javidan*, 28,115-122. [in Persian]

جستاری بر موقوفات طبی زنان واقف تهران در دوره پهلوی اول

الهام ملک‌زاده*

عضو هیات علمی پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی.

مرضیه افرافر

کارشناسی ارشد تاریخ پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی

(از ص ۶۵ تا ص ۸۳)

تاریخ پذیرش مقاله: ۱۳۹۹/۱۲/۲۴

تاریخ دریافت مقاله: ۱۳۹۹/۰۹/۱۳

چکیده

وقف سنتی دیرینه در ایران است که به دوران پیش از اسلام بازمی‌گردد. در دوره اسلامی نیز این موضوع با توجه به تأکیدات احکام اسلامی گسترش یافت. وقف در همه دوره‌ها موجب رونق چرخه فرهنگ شده و با مساعدت اوقاف، صدها مسجد، مدرسه، کتابخانه و ... دایر گردیده است. در این میان زنان در بسیاری موارد همپای مردان در این مسیر قدم برداشتند. به نظر می‌رسد در دوران پس از مشروطه و حکومت پهلوی اول با توجه به تحولات صورت گرفته و ارتباط ایران با دنیای غرب، در نوع وقف نیز تحولاتی به وجود آمده است. این تغییرات در تهران به علت پایتخت بودن در این زمان ملموس‌تر است. یکی از عرصه‌های تحولی وقف، امور درمانی است که در این دوره بیشتر مورد توجه قرار گرفته و موقوفات زنان نیز در این زمینه قابل‌اعتنا است. مقاله کنونی، درصدد است اهمیت و نقش زنان در ایجاد موقوفات طبی شهر تهران طی دوره رضاشاه را با تکیه بر اسناد و وقف‌نامه‌های آرشیوی مورد مطالعه، بررسی و تحلیل قرار دهد.

واژه‌های کلیدی: زنان، موقوفات طبی، تهران، رضاشاه، نجم‌السلطنه

وقف، سنتی اسلامی و به معنای هدیه ابدی برای خدمت عمومی یا نگه‌داشتن اصل چیزی و جاری بودن منفعت آن در جهت خیر و نیکی و رضای خداست؛ وقف در ایران سابقه طولانی دارد به طوری که نذورات و وقف اموال به آتشکده‌ها از دوران باستان متداول بوده و در دوره اسلامی نیز با تحول در شکل و احکام آن ادامه پیدا کرده است. اوقاف در ایران از زمان تصرف سرزمین ایران به دست مسلمانان عرب و در قرن اول هجری رو به گسترش و تحول نهاد. وقف در همه دوره‌ها موجب رونق چرخه فرهنگ شده و با مساعدت اوقاف، صدها مدرسه، کتابخانه، دارالعلم و مراکز پژوهشی دایر شده است. زنان نیز به‌عنوان نیمی از جمعیت جامعه همواره در بخش اعظمی از این موقوفات نقش داشته‌اند و در دوره‌های مختلف تاریخی با انگیزه تقرب به درگاه احدیت بخشی از اموال خود را در امور خیر وقف نموده‌اند. از اواخر دوره قاجار با دگرگون شدن نظام اجتماعی و فرهنگی و هم‌چنین فراگیر شدن موجی از تجددخواهی و نوگرایی در جامعه، وضعیت جدیدی به وجود آمد که وقف را نیز بی‌نصیب نگذاشت و علاوه بر نوسازی مفهومی، نهادی و مدنی وقف، جایگاه جدید برای آن در مناسبات فرهنگی و اجتماعی تعریف شد.

یکی از این موارد امور درمانی بود که از اواخر قاجار بدان توجه بسیاری شد. در این دوره با توجه به آن‌که از زمان آشنایی با برخی دستاوردهای تمدنی جدید و کارایی آن در بخش‌های مختلف و از جمله در بخش درمان و پزشکی زمانی سپری شده بود، به مرور علایقی در برخی افراد برای حمایت از سلامت جسم و روان مردم جامعه و به‌طور کلی این‌گونه علوم جدید پدید آمد و از این‌روی افرادی به ساخت و ایجاد چنین مراکزی مبادرت کردند و گروهی دیگر بنا بر بضاعت مالی خود بر همان مؤسسات موجود اموالی را وقف نمودند (احمدی، ۱۷: ۱۳۸۷). آنچه در این دوران مهم به نظر می‌رسد، موقوفات درمانی زنان است که در این پژوهش سعی شده با توجه به تغییرات به وجود آمده در عرصه‌های اجتماعی، فرهنگی و سیاسی که بالطبع وقف را هم شامل می‌شود، نقش و جایگاه زنان در تحولات وقف و هم‌چنین سهم زنان در موقوفات درمانی این دوره مورد شناسایی و تحلیل قرار گیرد. از آنجاکه در این بازه زمانی تهران به‌عنوان پایتخت منشأ اصلی تحولات است، مطالعه موردی پژوهش به تهران معطوف می‌شود. روش پژوهش بر مبنای روش توصیفی و تجزیه و تحلیل داده‌ها و هم‌چنین بر اساس اسناد موجود خواهد بود.

ادبیات تحقیق

در رابطه با موقوفات طبّی زنان تهران دوره رضاشاه، پژوهشی به‌صورت مستقل انجام نشده، اما در برخی آثار اشاره‌هایی به برخی موضوعات شده است، از جمله: در مجموعه قوانین و مقررات اوقاف، بررسی تاریخیچه وقف و معرفی موقوفات مهم شهرستان شاهرود (محبوبه صدیقی)، تاریخچه وقف در اسلام، مندرج در کتاب «ایران‌شهر» نشریه کمیسیون ملی یونسکو در ایران (علی‌اکبر شهابی)، مقدمه‌ای بر فرهنگ وقف (صادقی گلدر)، وقف در ایران (مصطفوی رجالی)، فرهنگ حقوقی وقف (برادران دلاور)، مقاله نقش فرهنگ وقف در شکوفایی علم و دانش در تمدن اسلامی (سید حسین امیدانی)،

مقاله وقف؛ تعمیم استحقاق در جهت گسترش عدالت اجتماعی (مجتبی عطار زاده)، به خود وقف، تعاریف و نقش وقف، وقف در تاریخ و ... پرداخته شده. در کتاب وقف شناسی تهران از شهری اسلامی تا شهری مدرن، پروانه شاه‌حسینی به‌طور خاص به وقف در شهر تهران پرداخته. الهام ملک‌زاده در کتاب نگاهی به امور خیریه در دوره قاجار، به شرح امور خیریه در این دوران به‌خصوص در برخی شهرها از جمله تهران پرداخته و هم‌چنین تحولاتی که از در دوره قاجار آغاز می‌شود به‌خوبی شرح داده است.

در رابطه زنان: مشاهیر زنان اصفهان (از عصر گذشته تاکنون) (محمدحسین ریاحی)، مشاهیر زنان ایرانی و پارسی گوی (محمدحسن رجبی)، تاریخ اصفهان (حاج میرزا حسن خان جابری انصاری)، زنان نامی در تاریخ فرهنگ و تمدن اسلامی (طبقات نسوان) (عبدالرحیم و حبیبه عقیقی بخشایشی)، مقاله زن در اساطیر ایران (آزیتا یوسفی)، مقاله نقش وقف زنان در توسعه اجتماعی و - فرهنگی (مطالعه موردی: شهرستان‌های بیرجند، سربیشه و درمیان) (مفید شاطری و طاهره جعفر زاده)، تحریر شده است و در مورد امور درمانی کتاب آقای محسن روستایی با عنوان تاریخ طب و طبابت در ایران (از عهد قاجار تا پایان عصر رضاشاه) درباره اوضاع بهداشتی ایران در دوره قاجار و پهلوی، تاریخ طب در ایران پس از اسلام (از ظهور اسلام تا دوران مغول) (محمود نجم‌آبادی) و مهم‌ترین اثر در این زمینه توسط خانم نزهت احمدی با عنوان وقف و گسترش امور درمانی (با تکیه بر اسناد وقفی تهران) است که اطلاعات مستندی را در ارتباط با اوقاف درمانی ارائه می‌دهد.

تاریخچه وقف در ایران

به نظر می‌رسد ایرانیان در فرهنگ خود به‌نوعی از تصرفات مالی شبیه وقف آشنایی داشته‌اند و در تخصیص بخشی از اموال خود برای خدایان و معابد اتفاق می‌کردند (امیدیانی، ۱۳۷۲: ۴۶) این امر با ظهور اسلام^۱ و به تبعیت از پیامبر و ائمه معصومین و دستورات آن به شکوفایی رسید. موقوفات اختصاص به شهر یا استان خاصی نداشته بلکه در تمام شهرهای ایران، موقوفاتی با رقبات مختلف و با درآمدهای اندک یا زیاد دیده می‌شود که سالیان متمادی وقف‌شده و درآمد آن به عموم مردم این سامان اختصاص یافته است (مصطفوی رجالی، ۱۳۵۱: ۱۵۴-۱۵۳) فرهنگ وقف به تناسب زمان تا به امروز ادامه یافته است.

۱. برای مطالعه بیشتر مراجعه شود به: شاطری، مفید و طاهره جعفر زاده، «نقش وقف زنان در توسعه اجتماعی و - فرهنگی (مطالعه موردی: شهرستان‌های بیرجند، سربیشه و درمیان)»، همایش بین‌المللی وقف و تمدن اسلامی (اصفهان، آبان: ۱۳۸۷)، جلد سوم، (مجموعه ۴ جلدی)، تهران، سازمان اوقاف و امور خیریه، انتشارات اسوه؛ شهابی، علی‌اکبر، ۱۳۴۳، تاریخچه وقف در اسلام، مندرج در کتاب «ایران‌شهر» نشریه کمیسیون ملی یونسکو در ایران، تهران، دانشگاه تهران

تحولات اجتماعی ایران در دوران معاصر

در دوران معاصر رویارویی ایران با غرب موجب تحولات بسیاری در کشور شد. در ابتدا به دلیل ساده‌اندیشی شاهان قاجار که همراه با رقابت‌های دول اروپایی بود ایران ضربات سختی را متحمل شد. ورود برخی کشورها از جمله انگلیس برای استفاده هرچه بیشتر از ایران به وسیله انعقاد عهدنامه‌هایی موجبات ورود افرادی را به داخل کشور فراهم کرد (مفتون دنبلی، ۱۳۵۱: ۱۲۴) و این خود البته عاملی برای نفوذ آرام‌آرام اندیشه‌های جدید به ایران بود، هم‌چنین با رویارویی ایران با غرب و واقف شدن به ضعف کشور در مقابل غرب، آرام‌آرام چهره‌هایی مانند عباس میرزا، امیرکبیر،... به این فکر افتادند تا کاستی‌ها را کاهش دهند، در نتیجه درصدد اصلاح عرصه‌های آموزشی، امور اداری، اجتماعی، فرهنگی و... برآمدند (ملک‌زاده، ۱۳۸۵: ۳۲). شاید بتوان سنگ بنای تحولات عمده در ایران را جنبش مشروطه دانست، این امر باروی کار آمدن حکومت پهلوی به سرکردگی رضاخان ادامه پیدا کرد؛ و از آنجاکه اصولاً تغییر و تحول از مرکز به دیگر نقاط نشر پیدا می‌کند، در عصر قاجار و پهلوی با توجه به پایتخت بودن تهران، عمده تحولات اجتماعی و شکل آن‌ها ابتدا در این شهر صورت می‌گیرد. هم‌چنین با توجه به این‌که توسعه تهران تحت تأثیر شرایط سیاسی، اقتصادی - اجتماعی حاکم در هر دوره بوده است بنابراین متأثر از آن وقف و موقوفات نیز در هر دوره‌ای ویژگی‌های خاصی داشته است (شاه‌حسینی، ۱۳۹۰: ۲۶). در واقع در این تطور، وقف نیز مستثنا نبود. از آنجاکه وقف بر اساس شرایط و ضروریات جامعه صورت شکلی به خود می‌گیرد، در این زمان با توجه به تحولات اجتماعی اشکال وقف نیز کم‌کم به سمت نیازهای جامعه سوق پیدا کرد. وقف مراکز درمانی از جمله موارد مهمی است که از این زمان به بعد به آن توجه درخوری شد. نکته بسیار مهم آن است که تحول اندیشه‌ها در این زمان موجب ظهور بیش‌ازپیش زنان در عرصه‌های اجتماعی از جمله وقف شد؛ بنابراین طبیعی می‌نماید که در وقف مراکز درمانی ردپای زنان در کنار مردان به‌خصوص در شهر تهران که مرکز تغییرات بود، به‌خوبی مشاهده شود.

وقف طبّی در ایران

طب در ایران همواره مورد توجه بوده چنان‌چه برپایه آمار ۱۲۶۹ ق، ۱۴ باب مطب و محل جراحی در تهران وجود داشته (اتحادیه، ۱۳۶۸: ۳۵۵). وقف در حوزه درمانی نیز امر تازه‌ای نیست و در ایران مسبوق به سابقه است. در طول تاریخ در کنار کمک به یتیمان، فقرا،... کمک به بیماران و وقف طبّی که جزء هدف‌های عام در وقف محسوب می‌شوند (شاه‌حسینی،

۱. برای مطالعه بیشتر مراجعه شود به: ورنر، کریستف، «زنان واقف، زنان واقف در تهران عهد قاجار»، ترجمه نسیم مجید قهرودی، فصل‌نامه وقف میراث جاویدان، شماره ۲۸، سال هفتم، زمستان ۱۳۷۸، ص ۱۱۵-۱۲۲

۱۳۹۰: ۱۲-۱۳) نیز مورد توجه واقفان بوده است و در این امر نیز افرادی با قصد رضای خدا در حد توان اموال خود را در راه بهداشت، حفظ سلامت و درمان مردم وقف کرده‌اند. بر اساس وقف نامه‌های موجود گاهی برخی از واقفان بخشی از درآمد موقوفه را یا به‌طور مستقیم به هزینه دارو و درمان بیماران اختصاص داده و یا دست‌کم این اموال در اختیار دارالشفاءها قرار می‌دادند تا بالسویه میان بیماران مستمند تقسیم شود (احمدی، ۱۳۸۷: ۱۵)

درواقع وقف درمانی به چند صورت انجام می‌گرفت:

- از درآمد موقوفه، به‌صورت مستقیم به بیمار (برای هزینه دارو و درمان)
- از درآمد موقوفه، در اختیار دارالشفاءها قرار می‌گرفت تا خود میان بیماران مستمند برای هزینه‌های دارو و درمان تقسیم کنند.

- به‌صورت مستقیم اقدام به ساخت بیمارستان می‌شد.

در مورد دسته سوم وقف نامه‌های کمتری وجود دارد اما همین وقف نامه‌ها نشان‌دهنده وجود بیمارستان در دوره‌های قبل از آشنایی با غرب است، چنان‌چه قبل از اسلام نیز در ایران دارالشفاءهایی وجود داشت. مثل بیمارستان زرنند که از تأسیسات عمرو بن لیث صفاری است. عمرو در زرنند (زرنج) بازاری به نام خود ساخت و آن را بر مسجد جامع و بیمارستان آنجا و بر مسجدالحرام وقف کرد که درآمد روزانه آن هزار درهم بود، یا بیمارستان ری که از بیمارستان‌هایی است که در سده سوم و چهارم در ایران بوده و رازی پزشک نامدار ایران مدتی ریاست این بیمارستان را داشته است و این دو قدیمی‌ترین بیمارستان‌های ایران پس از ظهور اسلام می‌باشند و بسیاری موارد دیگر که دکتر نجم‌آبادی در کتاب تاریخ طب در ایران پس از اسلام به شرح آن‌ها پرداخته است^۳. علاوه بر این در ایران دارالشفاءهایی وقفی وجود داشت که مخارج آن با پشتوانه موقوفات تأمین می‌شد. چنان‌چه اشپولر می‌گوید: «برای مراقبت از بیماران، از جانب شاهزادگان و وزیران ... بیمارستان‌هایی وقف می‌شد» (اشپولر، ۱۳۶۹: ۱۱).

از اواخر قاجار با توجه به تحولات رخ داده به وقف در جهت درمانی توجه بسیاری شد البته این نکته را نیز باید در نظر گرفت که «توجه به‌نوعی خاص از موقوفات در هر دوره‌ی تاریخی گویای توجه مردم به آن مورد و احیاناً ارزش و اعتباری است که می‌تواند برای واقف خود در جامعه به ارمغان آورد. درواقع ارزش‌گذاری‌های اجتماعی بر نوع موقوفات مؤثر بوده‌اند.» (احمدی، ۱۳۸۷: ۱۷)؛ بنابراین می‌توان گفت توجه به امور درمانی از این زمان به بعد نشان‌دهنده واقف شدن جامعه به‌ضرورت آن است که بالطبع توجه واقفان را نیز به همراه داشت و هم‌چنین کارایی برخی دستاوردهای تمدن جدید در بخش درمان و پزشکی باعث علاقه‌مند شدن برخی برای حمایت از سلامت جسم و روان مردم شد که نتیجه آن ساخت مراکز درمانی و یا وقف اموال به این مراکز شد.

۳. نجم‌آبادی، محمود، ۱۳۷۵، تاریخ طب در ایران پس از اسلام (از ظهور اسلام تا دوران مغول)، مؤسسه انتشارات و چاپ دانشگاه تهران، چاپ سوم.

موقوفات طبی زنان واقف تهران در دوره پهلوی اول

وقف با کارکرد درمانی از جمله وقف‌های مهمی است که در دوره پهلوی اول و باهدف اقدامی عام‌المنفعه در جهت رفع مشکلات بهداشتی و درمانی، در قالبی نوین و مدرن به آن توجه شده است. باوجوداینکه حرکت به سمت مدرنیزاسیون، ناخودآگاه انسان‌ها را مشغول به کار خودکرده و از توجه به یکدیگر بازمی‌دارد، اما در ایران و به‌خصوص تهران، شکل‌گیری وقف‌هایی از نوع جدید که می‌توانست عاملی برای رشد و ارتقای جامعه باشد و زنان نیز در آن سهم باشند در این دوره وجود داشته است. ساخت بیمارستان و مراکز درمانی و کمک به بهبود بیماران از جمله مواردی بود که در این زمان موردتوجه واقفان قرار گرفت. در اینجا وقف‌های طبی زنان تهران را در دوره موردنظر، مورد بررسی قرار می‌گیرد:

الف) نجم‌السلطنه

از واقفان زن مهم این دوره درزمینه‌ی موقوفات درمانی می‌توان نجم‌السلطنه را نام برد. ملک‌تاج‌خانم ملقب به نجم‌السلطنه، ازجمله واقفان مهم زن در دوره پهلوی اول بوده است.

ملک تاج خانم نجم‌السلطنه، (اتحادیه، ۱۳۸۸، عکس از کلکسیون خصوصی)

نجم السلطنه، دختر فیروز میرزا (نصرت الدوله فرمانفرما) پسر عباس میرزا نایب السطنه و حاجیه هما خانم دختر بهمن میرزا بهاء الدوله یکی دیگر از پسران عباس میرزا بود. وی در سال ۱۲۷۰ متولد شد و پس از کسب تحصیلات مختصری در ۱۵ یا ۱۶ سالگی به عقد مرتضی قلی خان، پسر اسماعیل خان نوری وکیل الملک کرمانی اول درآمد. ثمره ازدواج وی دو دختر بود. همسر وی مرتضی قلی خان پس از فوت پدرش وکیل الملک اول که از سال ۱۲۷۷ الی ۱۲۸۴ حاکم کرمان بود لقب و مقام وی را به دست آورد و تا سال ۱۲۹۶ ق حاکم کرمان باقی ماند و پس از این تاریخ به اتفاق خانواده اش راهی تهران شد و در همان جا نیز درگذشت. نجم السلطنه سپس به ازدواج هدایت الله وزیر دفتر که از خانواده مستوفی الممالک بود درآمد و از این ازدواج صاحب یک دختر و یک پسر (دکتر محمد مصدق) شد؛ اما همسر وی در سال ۱۳۱۰ فوت شد و پس از آن نجم السلطنه در سال ۱۳۱۱ با میرزا فضل الله خان وکیل الملک تبریزی دیبا ازدواج کرد و صاحب املاک و زمین های وسیعی در محله دولت شد.

بانو نجم السلطنه در سال ۱۳۰۷ ش/ ۱۹۲۸ م، به فکر احداث مریضخانه ای در باغی در ضلع غربی خیابان یوسف آباد افتاد و به دنبال آن، بیمارستان نجمیه را چند سال پیش از فوت خود در قسمت غربی این خیابان احداث و وقف نمود (احمدی، ۱۳۸۷: ۲۵۰) بیمارستان نجمیه اولین بیمارستان خصوصی تهران بود که نجم السلطنه نیمی از تخت های آن را وقف بیماران مستمند کرد (اتحادیه، ۱۳۸۸: ۲۳ تا ۲۷).

بیمارستان نجمیه، (اتحادیه، ۱۳۸۸، عکس از کلکسیون خصوصی)

نجم‌السلطنه هفت هزار ذرع مضروب در جنب خیابان یوسف‌آباد و تمامی ابنیه‌ی احداثی جدید در آن از مریضخانه و آشپزخانه و رختشوی‌خانه و یک دستگاه عمارت بزرگ و یک باب خلوتی و تمامی ابنیه‌ی قدیمه‌ی آن از کاروانسرا و قهوه‌خانه و تمامی و همگی کل شش‌دانگ هریک از سیزده باب واقعات در بازارچه‌ی صندوقدار جنب گذر گلوپندک و همگی و تمامی یک باب کاروانسرا و دوازده باب دکاکین واقعات در قرب دروازه‌ی قدیمه‌ی محمدیه و همگی شش‌دانگ هر یک از مزرعه‌ی رستم‌آباد و قنات و طاحونه‌ی آن و شش‌دانگ مزرعه‌ی عباس‌آباد به انضمام تمام باغ اندرون و به‌ضمیمه‌ی کل دو قطعه جدیدالاحداث و کل یک قطعه از باغ پلائین و یک‌صد و سی و پنج جریب زمین به انضمام سه دانگ از قنات عباس‌آباد و یک سنگ آب از مجری المیاه قنات پلائین (اوقاف شهرری، شرق، جنوب، شمال و غرب) را به‌عنوان مریضخانه‌ی نجمیه وقف کرد که عموم مرضای مملکت در آن مریضخانه مداوا شوند البته مشروط بر این‌که متولی تومانی یک قران آن را در بانک معتبری برای تعمیرات عمده‌ی اساسی محفوظ نماید؛ که این شرط خود نشان‌دهنده‌ی دغدغه‌مند بودن واقف برای استمرار و دوام مریضخانه برای استفاده‌ی بیماران است. (رضایی، ۱۳۵۷: ۴۲۰). بر اساس مندرجات این سند، نجم‌السلطنه املاکی را در داخل و خارج شهر برای مصارف این مرکز و بیماران ضمیمه کرده است و تولید و نظارت آن را به خود و خانواده‌اش واگذار کرده است. تاریخ این وقف نامه ۵ آبان ۱۳۰۷/۲۷ اکتبر ۱۹۲۸ است.

نام واقف: حاجیه ملک تاج خانم (نجم‌السلطنه)

موقوف علیهم: بیمارستان نجمیه

تاریخ وقف: ۵ آبان / ۱۳۰۷

تاریخ تنظیم سند: ۵ آبان / ۱۳۰۷

نوع سند: وقف نامه

بعد الحمد لولیه و الصلوات و السلام علی نبیه، مقصود از تحریر این ورقه شرعیه آن است که حاجیه ملک تاج خانم نجم‌السلطنه صبیبه مرحوم مبرور، شاهزاده فیروز میرزا نصرت‌الدوله - طاب ثراه - تصمیم نمود که در یک قطعه باغچه ملکی اختصاصی متصرفه خود واقع در جنب خیابان یوسف‌آباد که مساحتش هفت هزار ذرع مضروب است و حدود محیطه بر آن هم جنوباً خانه‌ی موسی کلیمی و شمالاً خانه‌ی زوجه‌ی میرزا یوسف خان حکیم و عمارت امیراعلم و غرباً اراضی حاج میرزا سید علی‌خان یمین‌الملک تفرشی و شرقاً خیابان دروازه یوسف‌آباد است؛ بنای یک باب مریضخانه و لوازم آن بشود و از زمان تصمیم به این امر تاکنون هم ابنیه در آن بناکرده و ساخته که عبارت است از مریضخانه و آشپزخانه و رختشوی‌خانه و یک دستگاه عمارت بزرگ و یک باب خلوتی که برای اجاره ساخته‌شده و فعلاً هم مشغول تمیم و تکمیل لوازم مریضخانه مزبوره هستند که این اساس مقدس ابدی باقی و افراد ناس از آن بهره‌مند گردند.

بنابراین در تاریخ تحریر این ورقه، معزی‌الی‌ها حاجیه نجم‌السلطنه در محضر شرع مطاع وقف مؤبد شرعی و حبس مخلد اسلامی نمود، قرب الی الله، تمامی شش‌دانگ باغچه محدود فوق و تمام ابنیه قدیمه و جدیده‌ی آن را که ابنیه‌ی قدیمه عبارت است از یک کاروانسرا و یک قهوه‌خانه و ابنیه جدیده عبارت است از مریضخانه مزبوره و آشپزخانه و رختشوی‌خانه

و یک دستگاه عمارت بزرگ و یک باب حیات خلوت فوق‌الذکر که مساحت تمام آن هفت هزار زرع مضروب است و مسمی فرمود مریضخانه مزبوره را به مریضخانه نجمیه بر کافه و عامه مرضای مملکت محروسه ایران که در آنجا معالجه شوند؛ و نیز وقف مؤبد و حبس مخلد نمود حاجیه نجم‌السلطنه معزی‌الی‌ها، تمامی شش‌دانگ هریک از سیزده باب دکاکین ملکی اختصاصی متصرفی خود واقعات در بازار صندوق‌دار را که در جنب گذر گل‌بندک تهران است و حدود ربعه محیطه بر مجمع آن‌ها جنوبا خانه لسان الدوله است که فعلاً مشهدی مهدی چلوبی در آن ساکن می‌باشد و شمالاً خیابان زیر ارک موسوم به جبه خانه و غرباً دکاکین خانم حاجیه حضرت علیا، همشیره خود واقعه و شرقاً به چهارراهی که جنوباً از پشت تیمچه وزیر نظام به بازارچه منوچهر خان می‌رود و از طرف شمال به خیابان جبه‌خانه، سمت نقاره‌خانه و از طرف شرق و غرب به دو طرف بازارچه صندوق‌دار و مقابل آن به توابع‌ها و لواحق‌ها، به انضمام تمامی و همگی کل شش‌دانگ هریک از باب کاروانسرا و دوازده باب دکاکین جنب آن به اضافه یک انبار پشت قصابی واقعات در قرب دروازه قدیمه محمدیه تهران، ملکی اختصاصی متصرفی خود که مجموع آنها از طرف شرق محدود به بازار محمدیه است و از طرف غرب به خانه خرابه شیخ رزاز و از سمت شمال به کوچه معروفه به کوچه دهباشی و از طرف جنوب به دکان مرحوم حاج سید هاشم قندی و به بازارچه شیروانی که به طرف میدان محمدیه می‌رود و ملک عذرا خانم است، با کافه ملحقات شرعیه و عرفیه هریک از آنها من دون استثناء، بر مصرف مرضای مریضخانه مزبوره و لوازم آنها و تعمیرات مریضخانه مزبوره و ابنیه واقعه در آن.

و مقرر داشت که متولی هر عصری عواید و منافع تمام این موقوفات را همه ماهه جمع آوری نموده، تومانی یک قران آن را به بانک معتبری بدهد که برای مصرف تعمیرات عمده اساسی مریضخانه مزبوره که به‌طور فوق‌العاده رخ دهد محفوظ باشد که عندالحاجت هیچ معطلی برای تعمیرات اساسی مزبوره نباشد و این تومانی یک قران به غیر از مصرف تعمیرات عمده مریضخانه نباید به مصرف دیگر برسد و از بقیه مال الاجاره هم بدو تومانی دو عشر برای حق‌التولیه خود برداشت کرده و هم چنین مخارج لازمه تعمیرات خود موقوفه و مالیات و عوارض آن و تعمیرات عادیه ابنیه مریضخانه از قبیل رنگ و روغن آهن‌ها را موضوع نموده بقیه را هرقدر هست به مصارف بیماران مریضخانه و لوزم آن‌ها برساند. و تولیت تمام موقوفات را واقف معزی‌الی‌ها با شخص شخیص خود قرار داد که مادامت حیاه امورات مریضخانه و موقوفه مزبوره را در کف کفایت خود اداره و انجام خواهد فرمود و بعد از خود با دکتر محمد مصدق فرزند خود از سلب مرحوم مبرور آقامیرزا هدایت‌الله وزیر دفتر - طاب‌ثراه - است قرار داد. بعد از او با میرزا ابوالحسن خان دیبا ملقب به ثقه الدوله که از سلب مرحوم وکیل‌الملک کرمانی است و بعد از او با ملوک خانم عشرت‌الدوله، صبیبه دیگر خود که همشیره ابوبینی حاجیه شوکت الدوله است و بعد از او با خانم دفترالملوک که همشیره ابوبینی دکتر مصدق است و بعد از دو متولی معزی‌الی‌ها امر تولیت مفوض است با اولاد اکبر دکتر مصدق نسلاً بعد نسل و در صورت انقراض و انقطاع با اکبر اولاد آقا میرزا ابوالحسن خان دیبا ثقه‌الدوله، نسلاً بعد نسل؛ و نظارت هم بعد از نظار مرقومات با اکبر اولاد حاجیه شوکت‌الدوله

نسلا بعد نسل و بعد از انقطاع اولاد اکبر او با اکبر اولاد عشرت‌الدوله نسلا بعد نسل و بعد از انقراض اولاد او با اکبر اولاد دفترالملوک است نسلا بعد نسل.

و توضیحا مرقوم می‌شود که هر بنا و تعمیری که خانم واقفه معزی‌الی‌ها در مریضخانه مزبوره و ابنیه واقعه در آن بنمیانند و به تصرف وقف می‌دهند از بابت ثلث مال خود خرج می‌کنند بنابراین توهم ملکیت و مملوکیت در آن راه ندارد و بی‌مورد است و بعد از واقفه معظمه هم متولی هر عصری هر بنا و تغییری در آن بنماید اگر از عواید موقوفات مزبوره باشد قهراً جزو وقف خواهد بود و اگر از مال خود بخواهد بنا و تعمیری بنماید در صورتی که به‌عنوان وقفیت و جزئیت موقوفه باشد یعنی به ترتیب همین موقوفه مصرفا و تولیتا دیناری از مال خود به‌عنوان ملکیت خرج نمایند و به ملکیت گذارند و باید خدای متعال را در هر حال حاضر و ناظر بدانند و برخلاف مقررات واقفه رفتار نمایند؛ و صیغه موقوفات مزبوره جامعه للشرايط و الارکان ایجاباً من الواقفه و قولاً من اهله، جاری و قبض و اقباض به عمل آمد؛ و نیز قلمی می‌شود که سابقاً شش‌دانگ قریه پلائین به انضمام شش‌دانگ از هر یک از مزرعتین رستم‌آباد و عباس‌آباد تابعه قریه پلائین بالمناصفه مشاعاً مملوکه واقفه و همشیره معززه ایشان، خانم حضرت علیا بوده است. ثم معزی‌الی‌ها در صدد تقسیم و افراز ملک مشترکه مرفومه خودشان برآمده و مطابق ۲ نقشه‌نسخستان مرتسمه به قلم میرزا عبدالرزاق‌خان مهندس مورخ سوم جمادی الاخر ۱۳۲۵ که طبق تقسیم مرتسم و مرقوم در دو نقشه مذکوره در محضر حضرت آقای حاج میرزا ابوالقاسم امام جمعه سابق تهران اجرای صیغه شرعی به عمل آمده و تقسیم شده است که به مقتضای تقسیم مذکور شش‌دانگ مزرعه رستم‌آباد به انضمام شش‌دانگ قنات رستم‌آباد و شش‌دانگ طاحونه رستم‌آباد و شش‌دانگ مزرعه عباس‌آباد و سه دانگ از قنات عباس‌آباد به ضمیمه یک سنگ آب از قنات خود پلائین و به ضمیمه شش‌دانگ باغ اندرون با یک قطعه از باغ پلائین به انضمام یکصد و سی و پنج جریب زمین از ملک پلائین از قرار شرح مشروح در دو نسخه نقشه، تخصیص به نواب واقفه و معزی‌الی‌ها دو قطعه نیز در آن احداث نمودند و معلوم باشد که به مقتضای معامله دیگری قبلاً خانم واقفه سدس مشاع از کل مملوکات خود در محل مرقوم را به فرزند خودشان آقای دکتر محمدخان مصدق انتقال داده بودند که رقبات مفروضه فوق‌الذکر پنج سدس آن ملک علیه معزی‌الی‌ها «واقفه» و یک سدس آن ملک آقای دکتر مصدق معظم بوده و هست در حال تحریر خانم واقفه معظمه نسبت به پنج سدس خودشان و آقای دکتر مصدق نسبت به یک سدس خودشان تمامی و همگی شش‌دانگ هریک از رستم‌آباد و قنات و طاحونه آن قلعه جدیدالاحداث و کل یک قطعه از باغ پلائین و صد و سی و پنج جریب زمین به انضمام سه دانگ از قنات عباس‌آباد و یک سنگ آب از مجرای قنات پلائین و بالجمله آن چه را که مطابق دو نقشه مومی الیها متعلق حق اختصاصی علیه واقفه و فرزند ایشان می‌باشد با کلیه حقوق و حدود مقرر در نقشه‌ها بدون خروج شیئی از آن وقف و حبس مخلد اسلامی نمودند قریه الی الله و طلباً لمرضاته و مصرف و تولیت و نظارت و باقی مقررات این موقوفه عیناً و حرفاً به حرف مطابق است با موقوفات فوق‌الذکر از دکانین و کاروانسرا و باغچه به شرح محرر و مرقوم و صیغه وقف علی ما قرر فی شرح جاری و قبض و اقباض حاصل شد فصار

بحمدالله وقفا صحیصا شرعیا بحیث لا بیاع و لا یورث ولا یرهن و لا یدیل. فمن بدله ما سمعه فانما اسمه علی الذین یدلونہ فعلیهم لعنہ الله و الملائکة و الناس اجمعین و کان فی تاریخ جمادی الاول ۱۳۴۷ مطابق ۵ آبان ۱۳۰۷. محل امضاء و مهر: نجم السلطنه محل امضاء و مهر: دکتر محمد صدوق (احمدی، ۱۳۸۷: ۲۵۵-۲۵۱)

اصل وقف نامه مورخ ۱۳۰۷ و رونوشت نامه ۱۳۰۹ در حاشیه سمت راست آن.

سند وقف نامه ۱۳۰۷ و رونوشت وقف نامه ۱۳۰۷ خانم نجم السلطنه (رضایی، ۱۳۸۷: ۴۵)

۴. سند برگرفته از: رضایی، امید، «بیمارستان نجمیه»، فصل نامه وقف میراث جاویدان، شماره ۲۸، سال هفتم، زمستان ۱۳۸۷ ش.

در اول مهرماه ۱۳۰۹/۲۳ سپتامبر ۱۹۳۰، نجم‌السلطنه موقوفاتی بر بیماران مریضخانه نجمیه و امور دیگر تخصیص داده است. بر اساس این وقف نامه شش‌دانگ بازارچه در ناحیه چهار سنگلج محله قورخانه کهنه در گذر معروف به گذر ارباب به انضمام شش‌دانگ یک باب عمارت جنب عمارت پاشاخان در غربی بازارچه جهت مرضای مریضخانه نجمیه و شش‌دانگ یک باب عمارت در خیابان ماشین کوچه قرقانیه پشت خانه آصف‌الدوله جهت مریضخانه مزبوره وقف گردید. البته از آنجا که از دیرباز وقف برای عزاداری ایام محرم بیش از موارد دیگر وجود داشته و با وجود وقف‌های جدید با توجه به تغییرات جامعه این وقف هم چنان جایگاه خود را نسبت به سایر اوقاف حفظ کرده است، خانم نجم‌السلطنه نیز در کنار وقف درمانی در همین وقف نامه، مبلغ پانزده تومان به‌طور سالانه برای تعزیه داری در مسجد شاهزاده خانم مقرر کرده است (رضایی، ۱۳۸۶: ۴۳۸).

مشخصات سند

نام واقف: نجم‌السلطنه

موقوف علیهم: مریضخانه نجمیه

تاریخ وقف: ۱۳۰۹/۷/۲۱

تاریخ تنظیم سند: ۱۳۰۹/۷/۲۱

نوع سند: وقفنامه

پس از آن که حضرت علیه واقفه معظمه معزی‌الی‌ها متن (حاجیه نجم‌السلطنه) رقبات مرقومه متن را به شرحی که متنا مرقوم شده وقف نمود در این تاریخ نیز الطاف الهیه شامل ایشان شده و موفق به صدقه جاریه دیگر گردید و به موجب شرحی که در این هامش مرقوم می‌شود قربتاً الی‌الله و طلباً لمرضاته وقف معبد و حبس مخلد اسلامی فرمود تمامی شش‌دانگ بازارچه ملکی مترقی خود را که واقع است در ناحیه چهار سنگلج محله قورخانه کهنه در گذر معروف به گذر ارباب و مشتمل است بر یک باب قهوه‌خانه و یک باب دکان کوچک عطاری و یک باب دکان قصابی و یک باب علافی و یک باب بقالی و یک دستگاه خبازی سنگگی و یک نیم بایی پاره دوزی و دو باب دکان دیگر که مجموعاً هشت باب دکان و یک نیم بایی است و حدود محیطه بر مجموع آن‌ها از قرار ذیل به انضمام شش‌دانگ یک باب عمارت ملکی متصرفی خود واقعه در جهت غرب بازارچه مزبوره که حدود آن نیز از قرار ذیل است با کافه توابع شرعی و لواحق عرفیه شمالاً به عمارت پاشاخان و کوپه خاص و شارع بازارچه و عمارت باقرخان، غرباً عمارت احمدبیگ و شارع بازارچه و خانه استاد رجب قمه‌ساز، شرقاً به عمارت پاشاخان و خانه مشهدی عباس مرحوم، جنوباً به عمارت شاطر رجب‌علی و میرزا آقا و شارع بازارچه و خانه مرحوم مشهدی عباس. هریک عرصه و اعیان و جداران و حیطان و طاق و بنیان و بالخصوص طاق بازارچه و ممر و مدخل و مطرح الثلج و مصب ماءالمطر و ابواب و اخشاب و دروب و تخته و سایر مایتعلق بها و یسند الی‌ها مما سمی‌ام لم یسم و ذکر ام لم یذکر من دون الاستثناء بر مصرف مرضای مریضخانه نجمیه که

خود حضرت علیه به شرح متن بنا و تأسیس فرموده و بر مصرف روشنائی مقبره مرحومه شاهزاده خانم والدۀ ماجده خود در نجف اشرف به این نحو که همه ساله زمامداران موقوفه مزبوره یعنی متولیان و نظار منصوص التولیه و النظاره ذیلاً منافع و عواید حاصله از آن‌ها را بعد از وضع مخارج لازمه خود موقوفه از تعمیرات ضروریه و رفع مالیات مستغلاتی، بیست تومان آن را در هر سال تخصیص به مصرف روشنائی مقبره مرحومه شاهزاده خانم دهند و صرف روشنائی آنجا نمایند و بقیه را در مصارف مریضخانه مرقومه متن صرف کنند.

و نیز واقفۀ معظمه قربتا الی الله و ابتغاءً لمرضاته وقف مؤبد و حبس مخلد فرمود شش دانگ یک باب عمارت ملکی متصرفی خود را که واقع است در ناحیه ۴ سنگلج، کوچه موثق السلطنه در قرب کوچه فیلم خانه به انضمام شش دانگ یک باب عمارت دیگر ملکی متصرفی خود واقع در خیابان ماشین تهران کوچه قرقانی ها، پشت خانه‌های آصف الدوله که حدود هر یک از آن‌ها از قرار ذیل است با جمیع توابع و لواحق شرعیه و عرفیه هریک از عرصه و اعیان و جداران و حیطان و تحتانی و فوقانی و دروب و شبایک و مجری المیاه. حدود عمارت سنگلج شمالاً به شارع عام، جنوباً به خانه حسن آقا و سکینه ف غرباًض به خانه نایب حسین خان، شرقاً به خانه دکتر اسماعیل خان.

حدود عمارت دیگر، شمالاً به خانه میرزا حبیب الله عطار، جنوباً به عمارت آقا سید جواد روضه خوان، غرباً به خانه زوجۀ مرحوم آقا سید عبدالرحیم، شرقاً به عمارت آقا سید جواد روضه خوان؛ و ممر و مدخل و حریم و منظر و کل ما يتعلق بهما و یضاف الیها من دون الاستثناء بر مصارف مرضای مریضخانه مزبوره و بر تعزیه داری سیدالشهداء در مسجد مرحوم شاهزاده خانم والدۀ ماجده خود که در گذر وزیر دفتر است به این ترتیب که متولیان و نظار فوق الاشعار هر ساله عواید و منافع عمارتین را جمع آوری نموده بعد از وضع مخارج تعمیرات لازمه آن‌ها و مالیات مستغلاتی، سالی پانزده تومان به امام جماعت مسجد فوق الذکر بدهند که در مسجد و مدرسه مرحومه شاهزاده خانم، صرف تعزیه داری خامس آل عبا و ائمه هدی سلام الله علیهم اجمعین - نماید به هر نحو و خصوصیتی که صلاح بداند و بقیه را هر قدر که باشد به مصارف مقررۀ مریضخانه مزبوره برسانند به نحوی که در متن مرقوم شده { است }؛ و امر تولیت و نظارت این موقوفات هم با اشخاصی است که در متن مرقوم شده بدون تفاوت و صیغه هر دو وقف جاری شد و قبض و اقباض و تسلیم و تسلیم به عمل آمد و رقبات فوق الذکر از ملکیت واقفۀ معظمه خارج و داخل در موقوفات ایشان شد بحیث لا یباع و لا یورث و لا یرهن. فمن بدله بعد ما سمعه فعلیه لعنته الله و الملائکة و الناس اجمعین؛ و کان ذلک فی بیست و یک مهر ماه یک هزار و سیصد و نه ۱۳۰۹ مطابق بیستم شهرد جمادی الاولی یکهزار و سیصد و چهل و نه.

محل امضاء و مهر: نجم السلطنه (احمدی، ۱۳۸۷: ۲۵۷-۲۵۶)

ب) صدیقۀ رضایی

از دیگر واقفان زن در حوزه درمانی خانم صدیقه رضایی است که شرح حالی از این خانم واقف در دست نیست، تنها سند وقفی او وجود دارد که رونوشت این سند توسط آقای جعفر فیروزآبادی متولی موقوفات بیمارستان فیروزآبادی در اختیار قرار گرفته است.

نام واقف: صدیقه رضایی

موقوف علیهم: بیمارستان فیروزآبادی

تاریخ وقف: ۱۳۰۷/۱۲/۲۰

تاریخ تنظیم سند: ۱۳۰۷/۱۲/۲۰

نوع سند: وقفنامه

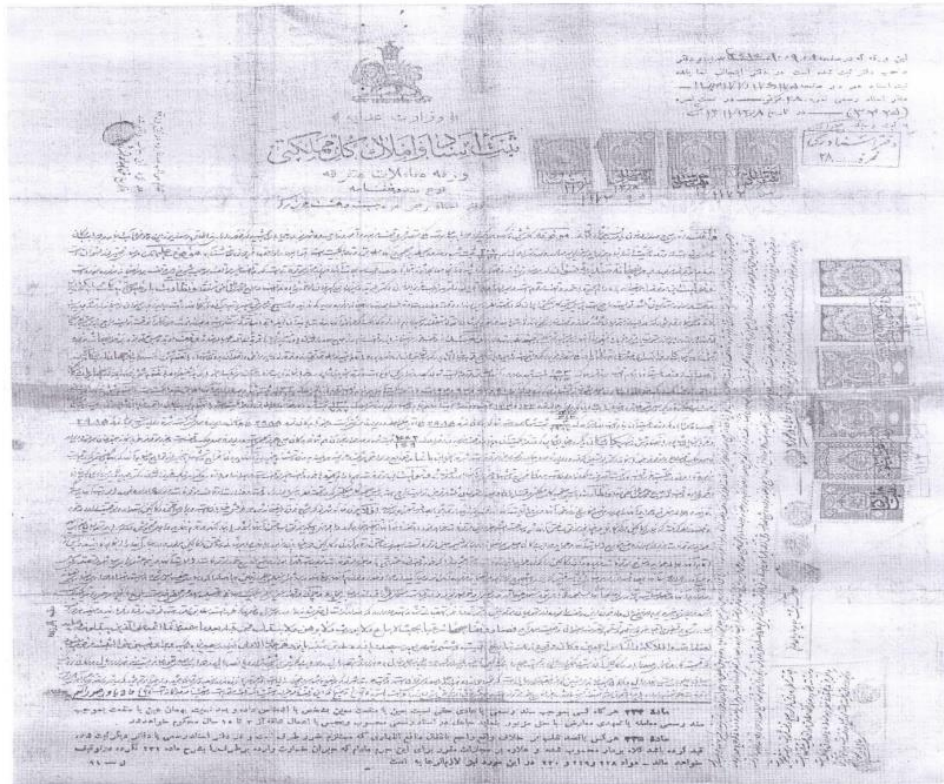
به توفیق و حسن مشیت در تاریخ زیر حاضر شد بانو صدیقه مشهور به خانم خانم‌ها رضاعی فرزند مرحوم سید باقر به شناسنامه شماره ۱۷۲۰۵ از حوزه ۹ تهران ساکنه تهران چهارراه حاجر آقا موسی کوچه تاج بخش منزل شخصی در حالی که جمیع اقاویر شرعی و اقاویر عرفیه از مشارالیه نافذ بوده وقف ابد و حبس مخلد قرار داد شش‌دانگ یک باب خانه مشتمل بر بیرونی و اندرونی واقع در ناحیه ۷ شرق کوچه آصف‌الحکماء نمره دو هزار و سیصد هشتاد و سه با حق سفیدکاری در قسمت حد شرقی در دیوار خانه نمره ۲۵۶۷ مورد ثبت دو فقره ورقه ملکیت سه دانگی اولی ثبت شده به نام میرزا مهدی لؤلؤ در صفحه ۲۰۹ دومی ثبت شده به نام بانوی واقفه در صفحه ۲۰۵ ذیل شماره ۱۰۲۷ دفتر هشتم املاک تهران که سه دانگ مورد وقف به وسیله آقای میرزامهدی مرقوم به بانوی نامبرده به‌عنوان صلح خیاری منتقل گردیده و برابر واقعه شماره ۱۲۲ - ۳۷/۳/۱۰ دفتر متولیات تهران مصالح نامبرده فوت و خیار فسخ ساقط شده است. ملکی تصرفی خود را که با تولیت و تصدی شرعی و قانونی جناب حجت‌الاسلام آقا حاج سید رضا فیروزآبادی شهرری پس از وضع مخارج و هزینه‌های لازمه و عشر منافع از بابت حق‌التولیه، همه ساله همه منافع و عواید حاصله از مورد وقف به هر طریقی که متولی صلاح بداند به مصرف بیمارستان فیروزآبادی شهرری برساند و در صورتی که متولی صلاح و مقتضی بداند در اجاره دادن و یا انجام هرگونه معامله‌ای که منتج به وصول منافع مورد وقف باشد مجاز و مال الاجاره و عواید آن را طبق نظریه خود در بیمارستان فوق‌الذکر به مصرف برساند با قید به این که از حیث محافظت مورد وقف کمال مراعات را نموده و منافع حاصله از مورد وقف پس از وضع مخارجی که برای ابقای مورد وقف از قبیل تعمیر و غیره لازم باشد باید به وسیله جناب متولی مرقوم بر حسب صوابدید ایشان در بیمارستان مرقوم صرف بشود و بعد از متولی نامبرده تولیت مورد وقف با اولاد اکبر ذکور متولی (اورع و اتقاء) نسل به نسل می‌باشد و یا با متولی منصوص شرعی بیمارستان فیروزآبادی شهرری خواهد بود که متولی هر عصر موظف است پس از وضع هزینه‌های لازمه و عشر حق‌التولیه منافع مورد وقف را به مصارف لازمه در بیمارستان نامبرده برساند و مورد وقف به تحویل و تصرف متولی داده با قراره و از این تاریخ برای بیمارستان فیروزآبادی از منافع حاصله طبق مندرجات فوق استیفای منافع نماید و مورد وقف از حیث

تعیین حق الثبت به مبلغ یکصد هزار تقویم گردید و این ارزیابی فقط از نظر اخذ حق الثبت مقرر است. فمن بعد ما سمع فانما اسمه علی الذین یبدلونہ.

به تاریخ بیستم اسفند ماه یک هزار و سیصد و هفت خورشیدی برابر با اول ماه رمضان یک هزار و سیصد و هفتاد و هشت قمری (احمدی، ۱۳۸۷: ۱۱۱-۱۱۰)

ج) ماه پاره خانم

وقف نامه صدرالله خان یاور رفیعی نژاد (حاج) و همسرش ماه پاره خانم مشهور به گلین خانم نیز از موارد دیگر وقف طبی زنان در دوره پهلوی اول است. براساس آن ماه پاره خانم همراه با همسرش «حاج صدرالله خان یاور رفیعی نژاد»، دو باب عمارت در ناحیه ده شهر نو در خیابان جمشید و کاروانسرای صدرآباد در ناحیه ۴ سنگلج نزدیک خیابان شاهپور مشهور به فرمانفرما، به انضمام چهار باب دکان در ناحیه یک ارگ خیابان باب همایون وصل به قورخانه آتش بازی را در قالب مریضخانه صدریه نسوان وقف کرده است که بیماری های زنان و فقرای زن در آنجا معالجه می شده است (سند وقف، سازمان اسناد اوقاف و امور خیریه: شماره پرونده ۸۲۱). تحریر این وقف نامه مربوط به هشتم اسفند سال ۱۳۱۱ ه.ش / ۲۷ فوریه ۱۹۳۳ است (رضایی، ۱۳۸۶: ۱۹۳).

صدراله یاوررفیعی نژادطالقانی و ماه پاره خانم کلاسه آرشیو شماره ۸۲۱ - تهران

(سند وقف، سازمان اسناد اوقاف و امور خیریه، شماره پرونده: ۸۲۱)

علاوه بر احداث مراکز درمانی افرادی نیز برای بهبود بیماران بی بضاعت وقف‌هایی می‌کردند که از آن طریق هزینه درمان و داروی بیماران تامین شود. در روزنامه ناصری شماره ۲۶، مورخ ۱۱ جمادی الثانی ۱۳۱۴، اعلانی به شرح ذیل آمده است: «برای بقای سلامت مزاج اعلی حضرت اقدس شهریار خلدالله ملکه و سلطانه و دعای وجود مقدس حضرت مستطاب اشرف ولیعهد دامت شوکنه الکبری از پانزدهم شهر جمادی الثانیه دواخانه عمومی خیریه در کوچه سربازخانه بنا و دایر خواهد شد که جناب دکتر بگمز عمادالاطبا طبیب مخصوص حضور همایونی بدون تقاضای حق العلاج مرضاتا لله به معالجه عمومی مرضی از غنی و فقیر و صغیر و کبیر با کمال دقت و مواظبت خواهند پرداخت ادویه‌ای که آنجا در کار است کلاً بی عیب و بی غل و غش برای رفاه حال اشخاصی که به مرض فقر دچار و به علت بی چیزی گرفتارند از جیب فتوت و کیسه همت حضرت مستطاب اجل اکرم اعظم بندگان آقای امین الدوله ظلّه العالی مجانی داده خواهد و آن چه برای سایر مرضی است به قیمت دواخانه‌های فرنگ فروخته می‌شود و به ملاحظه مزید سهولت و رفاه عموم دواخانه شب‌ها باز و دواساز برای پذیرای مشتریان حاضر خواهد بود. شیشه و ظرفین که به جهت مداوای لازم است به عهده

خود مرضی است» (روستایی، ۱۳۸۲: ۱۲۶-۱۲۵). به طور کلی اعلان‌هایی که گه‌گاه در نشریات آن دوره درج می‌شد نشانه‌ی توجه گروهی از افراد جامعه است که به لزوم بهبود وضعیت پزشکی در ایران و مراقبت از سلامت شهروندان واقف شده‌اند. در این مورد نیز ردپای زنان کاملاً مشهود است که از آن جمله وقف نامه خانم نجم السلطنه برای هزینه دارو و درمان بیماران است که پیش از این به آن اشاره شد.

زنان با آن که در هر دوره‌ای از تاریخ در موقوفات دستی داشته‌اند، اما در این پژوهش به موقوفات زنان در عرصه طبابت و درمانی پرداخته شد؛ زیرا توجه به وقف‌های طبی در این دوره باب این گونه وقف‌ها را در دوره‌های بعدی باز کرد به گونه‌ای که در زمان پهلوی دوم و جمهوری اسلامی وقف‌های طبی بسیاری به نام زنان ثبت شد که منشاء آن‌ها را می‌توان به این دوره و الگوگیری از موقوفات طبی این زمان دانست. به طوری که در میان واقفان امور درمانی بیست و یک سند مربوط به واقفان زن است که حد فاصل ۱۳۰۷ تا ۱۳۷۵ شمسی تنظیم شده است؛ و جالب‌تر این که هیچ یک از این بانوان به طور مشترک وقف نکرده‌اند بلکه هر یک به طور مستقل واقف بوده‌اند (احمدی، ۱۳۸۷: ۳۱۵).

نتایج تحقیق

دوره پهلوی اول تحت تاثیر تحولات ناشی از جنبش مشروطه و ارتباط ایران با دنیای غرب، در موقوفات نیز شاهد تحولاتی هستیم که سرمنشاء دوره‌های بعدی قرار می‌گیرد. یکی از تحولات وقف، توجه بیش از پیش به موقوفات درمانی است که به علت‌های مختلفی از جمله شیوع بیماری‌های واگیر، کمبود امکانات و مراکز درمانی و ... افرادی را مصمم می‌کند تا به هر شکل و سیاقی که می‌توانند در ایجاد و توسعه چنین مراکزی مشارکت کنند. در این دوران، زنان در بسیاری از عرصه‌های اجتماعی مستقیم یا غیرمستقیم هم پای مردان در صحنه حضور داشتند و در مورد وقف و به طور خاص وقف‌های طبی اقدامات بسیاری از سوی ایشان صورت گرفته است. با توجه به این که فضای فکری جامعه در این زمان آرام آرام به سمت تحولاتی پیش می‌رفت، زنان نیز با این فضای فکری و تغییرات هم گام شده و در این دوره، در میان موقوفات طبی ثبت و ضبط شده از این واقفان نشانهایی به دست می‌آید. وقف نامه‌های به جا مانده از زنان واقف این عصر گویای میزان مشارکت زنان در امر وقف است و این خود نشان دهنده استقلال اقتصادی آنان است و البته گویای علاقه آنان به امور عام‌المنفعه و در دوره مزبور امور درمانی است که خودنشانه هم گام شدن با روند فکری جامعه است. با وجودی که در کتاب وقف و امور درمانی فهرستی از زنان واقف طبی در تهران را نام می‌برند اما نکته مهم این است که بسیاری از زنان واقف تا به حال شناسایی نشده‌اند؛ بنابراین در این دوره هم گام شدن زنان با این تحولات که بر اساس وقف‌نامه‌های موجود گواه مستندی از آن در این قبیل موقوفات است، بسیار قابل توجه خواهد بود.

- اتحادیه، منصوره؛ سعدوندیان، سیروس (۱۳۶۸). *آمار دارالخلافه تهران*. تهران: نشر تاریخ ایران.
- اتحادیه، منصوره (۱۳۸۸). *زنانی که زیر مقنعه کلاه‌داری نموده‌اند (زندگی ملک تاج خانم نجم السلطنه ۱۳۱۱-۱۲۳۳ ش/۱۳۵۰-۱۲۷۰ ق)*. تهران: نشر تاریخ ایران.
- احمدی، زهت (۱۳۸۷). *وقف و گسترش امور درمانی (با تکیه بر اسناد وقفی تهران)*. قم: کومه.
- اشپولر، برتولد (۱۳۶۹). *تاریخ ایران در نخستین قرون اسلامی*، ج. ۲، ترجمه‌ی مریم احمدی. تهران: انتشارات علمی فرهنگی.
- امیدیانی، سید حسین (۱۳۷۲). «گاهنبار در ایران باستان»، *وقف میراث جاویدان*، ۳، ۴۶-۵۱.
- امیدیانی، سید حسین (۱۳۸۷). *نقش فرهنگ وقف در شکوفایی علم و دانش در تمدن اسلامی ارائه شده در همایش بین‌المللی وقف و تمدن اسلامی*، ج. ۳. تهران: سازمان اوقاف و امور خیریه: انتشارات اسوه.
- جابری انصاری، حاج میرزا حسن خان (۱۳۷۸). *تاریخ اصفهان*، (تعلیق و تصحیح: جمشید مظاهری). تهران: انتشارات مشعل.
- دلاور، برادران (۱۳۷۳). *فرهنگ حقوقی وقف*، مجله وقف میراث جاویدان، ۲، ۵۴-۷۵.
- رجبی، محمد حسن (۱۳۷۴). *مشاهیر زنان ایرانی و پارسی‌گوی (از آغاز تا مشروطه)*. تهران: سروش.
- رضایی، امید (۱۳۸۶). *فهرست اسناد موقوفات ایران*، دفتر چهارم: استان تهران و توابع، ج. ۱: از آغاز تا ۲۲ بهمن ۱۳۵۷، تهران: کومه.
- رضایی، امید (۱۳۷۸). *بیمارستان نجمیه، فصل‌نامه وقف میراث جاویدان*، ۲۸، ۳۷-۵۲.
- روستایی، محسن (۱۳۸۲). *تاریخ طب و طبابت در ایران (از عهد قاجار تا پایان عصر رضاشاه)*، ج. ۲. تهران: سازمان اسناد و کتابخانه ملی جمهوری اسلامی.
- ریاحی، محمد حسین (۱۳۷۵). *مشاهیر زنان اصفهان (از عصر گذشته تاکنون)*، اصفهان: روابط عمومی اداره کل فرهنگ و ارشاد استان اصفهان.
- سند وقف، سازمان اسناد اوقاف و امور خیریه: شماره پرونده ۸۲۱.
- شاطری، مفید و طاهره جعفرزاده (۱۳۸۷). *نقش وقف زنان در توسعه اجتماعی و- فرهنگی (مطالعه موردی: شهرستان‌های بیرجند، سربیشه و درمیان)* ارائه شده در همایش بین‌المللی وقف و تمدن اسلامی (اصفهان، آبان: ۱۳۸۷)، ج. ۳. تهران: سازمان اوقاف و امور خیریه: انتشارات اسوه.
- شاه‌حسینی، پروانه (۱۳۹۰). *وقف شناسی تهران از شهری اسلامی تا شهری مدرن*. مشهد: پایلی.
- شهابی، علی اکبر (۱۳۴۳). *تاریخچه وقف در اسلام*، مندرج در کتاب «ایران‌شهر» نشریه کمیسیون ملی یونسکو در ایران. تهران: دانشگاه تهران.

صادقی گلدر، احمد (۱۳۸۵). *مقدمه‌ای بر فرهنگ وقف*. تهران: صائن.

صدیقی، محبوبه (۱۳۸۷). *بررسی تاریخیچه وقف و معرفی موقوفات مهم شهرستان شاهرود*. تهران: پازینه
عطار زاده، مجتبی، وقف (۲۰۰۸). *تعمیم استحقاق در جهت گسترش عدالت اجتماعی در چکیده مقالات همایش
بین‌المللی وقف و تمدن اسلامی (اصفهان، آبان: ۱۳۸۷)*، ج. ۴. تهران: سازمان اوقاف و امور خیریه: انتشارات اسوه
عقیقی بخشایش، عبدالرحیم؛ عقیقی بخشایش حبیبه (۱۳۸۲). *زنان نامی در تاریخ فرهنگ و تمدن اسلامی (طبقات
نسوان)*. قم: نوید اسلام

مصطفویه رجالی، مینودخت (۱۳۵۱). *وقف در ایران*. بی‌نا: بی‌جا

مفتون دنبلی، عبدالرزاق (۱۳۵۱). *مآثر سلطانیه*، با مقدمه توضیحات غلامحسین صدری افشاری. تهران: نشر ابن سینا
ملک‌زاده، الهام (۱۳۸۵). *نگاهی به امور خیریه در دوره قاجار*، تهران: دانشگاه آزاد اسلامی واحد شهرری
نجم‌آبادی، محمود (۱۳۷۵). *تاریخ طب در ایران پس از اسلام (از ظهور اسلام تا دوران مغول)*. تهران: مؤسسه انتشارات
و چاپ دانشگاه تهران.

ورنر، کریستف (۱۳۷۸). *زنان واقف، زنان واقف در تهران عهد قاجار*، ترجمه نسیم مجید قهرودی، *فصل‌نامه وقف
میراث جاویدان*، ۲۸، ۱۲۲-۱۱۵.